

JEZIČNA POLITIKA U MULTILINGVALNOJ SREDINI GRADA OSIJEKA - POVIJESNI PRISTUP

*Ljubica Kordić**

Pravni fakultet u Osijeku

Aktualna integracijska i globalizacijska kretanja sve više u fokus interesa suvremenih lingvisti stavljaju jezike u kontaktu, kao i međuodnos jezika i identiteta njegovih govornika. U tom se kontekstu čini zanimljivim istražiti jezičnu politiku u urbanoj zajednici grada Osijeka, u kojoj su multikulturalnost i multijezičnost suštinske socio-kulturalne odrednice i integralni element identiteta njegovih stanovnika. Uz domicilne Hrvate, osječku su gradsku sredinu nastanjivali Mađari, Česi, Srbi, Talijani, Francuzi i Nijemci. Ovi su posljednji ostavili svoj osobiti trag ne samo u gospodarstvu Osijeka, nego i u njegovu kulturnom i obrazovnom životu, a u životne navike njegovih stanovnika utisnuli su pečat srednjoeuropske uljudbe. Stoga su u središtu interesa ovoga rada međuodnos i suživot više jezika i kultura u urbanoj sredini grada Osijeka od 17. stoljeća do danas u kontekstu multietničnosti i multijezičnosti kao njenih temeljnih socioloških odrednica, s posebnim osvrtom na jezičnu politiku u obrazovnim ustanovama te sredine. U radu će se s dijakronijskoga stajališta promatrati mijene u jezičnoj politici kroz tri stoljeća na primjeru mjesta i uloge njemačkoga jezika u osječkoj Velikoj (klasičnoj) gimnaziji – srednjoškolskoj ustanovi s najdužom tradicijom i najvećim ugledom u Osijeku i okolici.

Ključne riječi: višejezičnost, multikulturalnost, jezična politika, njemački jezik, osječka klasična gimnazija

* Ljubica Kordić, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet; ljubica@pravos.hr

1. O CILJU I TEORIJSKOJ DOMENI RADA

U kontekstu globalizacijskih kretanja višejezičnost predstavlja uvijek aktualno područje istraživanja. Stoga je u središtu interesa ovoga rada jezična politika u multietničkoj i multilingvalnoj sredini grada Osijeka s povijesnog aspekta. Zbog egzaktnosti pristupa odredit ćemo najprije termin *jezična politika*. Kao najprimjerenije uzet ćemo Škiljanovo određenje, koje jezičnu politiku definira kao "skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima" (Škiljan, 1988: 8). Kako je u fokusu interesa ovoga rada kreiranje jezične politike u višejezičnoj zajednici i kako se taj fenomen istražuje sa stajališta sociolingvistike, ovdje jezičnu politiku tumačimo u širem smislu kao sociolingvističku pojavu koja obuhvaća i status i ulogu pojedinih jezika u obrazovnim i javnim institucijama dotične zajednice. U smislu Škiljanova tumačenja društvenog konteksta jezične politike, na taj su status utjecali, kako ćemo vidjeti, osim lingvističkih i *izvoanlingvistički elementi* kao što su *demografski i ekonomski faktori, kulturno okružje, socijalna struktura društva te politički i pravni čimbenici* društvenog konteksta u kojemu je kreirana konkretna jezična politika. (Škiljan, 1988: 12)

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I IZVORI

Kako se u radu dijakronijski istražuje jezična politika na primjeru osječke najstarije gimnazije, bilo je potrebno ne samo konzultirati referentne povijesne i sociološke publikacije o Osijeku i Slavoniji, nego detaljno istražiti izvornu arhivsku građu u Muzeju Slavonije i Baranje, Državnom arhivu u Osijeku i Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tu građu čine godišnjaci i katalozi Austrijske isusovačke provincije, osobito „*Diarium missionis Essekiensis Societato Jesu coeptum anno 1764 scholastico exeunte 1763 usque ad annum 1771*“, Ravnateljski spisi Velike gimnazije te Povjesnica Gimnazije koju je 1777. počeo pisati njezin ravnatelj Antun Ustia pod nazivom „*Historia Gymnasii Regii Essekiensis*“. Zbog svoje izvornosti ti su povijesni dokumenti, kao i sačuvana prijepiska s predstojnicima Odjela za bogoštovlje i nastavu, predstavljali pravi istraživački izazov. Jednako su zanimljive i vrijedne i prve matične knjige i matrikule koje predstavljaju

pravu riznicu podataka o broju, podrijetlu, nacionalnoj i socijalnoj strukturi učenika, i koje, kao i zakonske osnove za organizaciju srednjega školstva (*Ratio educationis 1777, Schulordnung aus dem Jahr 1806, Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich 1849*), pružaju dragocjene podatke o jezičnoj politici u hrvatskim krajevima toga vremena. I gimnazijska godišnja izvješća također su vrijedni izvori podataka. Izdaju se redovito od školske godine 1851/52. i sadrže podatke o učenicima i profesorima, njihovim kulturnim aktivnostima i sudjelovanju u društvenom životu grada. Teme školskih zadaća i maturlnih radova iz hrvatskoga i njemačkoga jezika navedene u Izvješćima svjedoče o svjetonazorskim vrijednostima koje je Gimnazija njegovala, promovirajući vrijednosti srednjoeuropske kulture i uljudbe svoga vremena. Nastavni planovi i programi kao dio Izvješća ukazuju na promjene u nastavnoj i jezičnoj politici tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. Zajedno sa sačuvanom dokumentacijom škole, Izvješća predstavljaju dragocjenu primarnu građu. Sekundarnu povijesnu građu čine radovi osječkih povjesničara Ustie (1777), Streera (1870), Bösendorfera (1935), Firingera (1956-1966), Mažurana (1965, 1994, 1996, 1999) i Sršana (1993). Treba napomenuti da je autorica ovoga rada neke rezultate istraživanja primarne i sekundarne građe dijelom obradila u radovima didaktičko-metodičke naravi objavljenima u razdoblju 2002-2003¹, dok će se u ovom istraživanju fokusirati na sociolingvistički aspekt i posebnosti jezične politike u gradu Osijeku u svijetlu aktualnih procesa globalizacije i interkulturalizma.

3. KORIJENI VIŠEJEZIČNOSTI U GRADU OSIJEKU

Početkom 18. stoljeća grad su Osijek činile tri gradske općine: Tvrđava, smještena unutar zidina izgrađenih radi zaštite od Turaka te Donja i Gornja varoš (danas: Tvrđa, Donji i Gornji grad). Prema nepotpunome popisu stanovništva iz 1702. povjesničari zaključuju da je Osijek početkom 18. stoljeća imao između 3000 i 3500 stanovnika i time predstavljao u to vrijeme jednu od najnapučenijih urbanih sredina u Hrvatskoj (Mažuran, 1994: 25). Ovaj je podatak od izuzetne važnosti jer u odnosu na podatke iz prethodnoga popisa stanovnika 1698. ukazuje na porast za više od 300%. U tome se razdoblju odvijalo plansko

¹Lj. Kordić (2002a, 2002c, 2003a, 2003b, 2003c).

naseljavanje stanovništva, uglavnom iz njemačkih govornih područja, poglavito iz Baden-Württemberg, Hessena i Bavarske, iz austrijskih pokrajina, ali i iz Češke i Mađarske te u manjoj mjeri iz Italije, Francuske i Bugarske (Mažuran i Vrbošić, 1999: 54). Prema podacima iz 1709. stanovništvo Tvrđave većinom su činili Nijemci (52,4%), Hrvata je bilo 27,8 %, Talijana 6,2%, Čeha 4,6%, a Francuza i Mađara po 3%. U osječkoj općini Gornji grad živjelo je u to vrijeme 81% Hrvata, 10,2% Nijemaca, 2,9% Mađara i 5,9% ostalih, dok je Donji grad nastanjivalo 54% Hrvata, 31,9 % Nijemaca, 6,3% Mađara, 2,3 % Čeha, 0,8% Francuza i 4,7% ostalih (Mažuran, 1965:35). Donji i Gornji grad naseljavali su trgovci i obrtnici najrazličitijih struka, dok su vojnu utvrdu Tvrđava zajedno s vojnim strukturama naselili obrazovani kadrovi: inženjeri, svećenici i učitelji. Kako su se njihov način života i životne navike razlikovale od onih domaćega stanovništva, a imale su obilježja srednjoeuropske kulture i uljudbe, pozitivno su utjecale na način života starosjedilaca. S druge strane, zbog potrebe za što boljim snalaženjem u novoj sredini, i novi su se stanovnici prilagođavali običajima i svakodnevnom životu osječkih stanovnika. Iz te mješavine kulturā i svjetonazorā nastala je i osobita mješavina jezika. Stoga ne čudi konstatacija povjesničara kako se Osijek početkom 18. stoljeća „u jezičnom pogledu doimao kao strani grad „ (Mažuran, 1994: 26).

Iz prožimanja različitih jezika i kultura iznikao je i osobit razgovorni idiom osječke gradske sredine: *Essekerisch* ili *Esseker Deutsch*. Riječ je o osobitom njemačkom narječju koje sadrži elemente hrvatskoga (koji su najevidentniji na razini leksika, morfologije i tvorbe riječi) i mađarskoga (osobito na razini morfologije). Kako se rabio isključivo kao razgovorni jezik, vrlo je malo zapisa na tome idiomu. Susrećemo ga tek u humorističkome feljtonu Luje Pleina u osječkim dnevnim novinama *Hrvatski list* te u knjižici istoga autora *Die essekerische Sprechart, Gesammelte Gespräche aus Osijeker Gassen der Peripherie* (Plein, 1925). Današnje spoznaje o lingvističkim, fonološkim i fonetskim obilježjima esekerskoga narječja, kojim su govorili stanovnici grada Osijeka od početka 18. stoljeća pa sve do sredine 20. stoljeća, zahvaljujemo istraživanjima Velimira Petrovića (2001, 2003, 2005, 2008) i Stanka Žepića (2001), čija će djela taj idiom čuvati od zaborava.

4. NJEMAČKI JEZIK I JEZIČNA POLITIKA U MALOJ GIMNAZIJI OD NJEZINA OSNUTKA DO 1777. GODINE

Želeći dobiti što egzaktnije i što preciznije podatke o jezičnoj politici u višejezičnom Osijeku, na temelju sačuvanih povijesnih dokumenata i drugih izvora istražiti ćemo mjesto i ulogu njemačkoga jezika u osječkoj Velikoj gimnaziji, koju su 1729. godine osnovali isusovci kao *Malu latinsku školu (kleine Lateinschule)* ili *Malu gimnaziju*. Zbog osobitih povijesno-socijalnih okolnosti i politike naseljavanja stanovništva iz njemačkih govornih područja, u osječkoj se Gimnaziji kao prvoj srednjoškolskoj ustanovi u gradu pitanju nastavnog jezika pristupilo na osobit način. Iako je u 18. stoljeću latinski jezik u našim krajevima bio „osnova i centar obuke“ (Matić, 1928: 344), dakle i predmet podučavanja i nastavni jezik, i dok se u osječkim pučkim školama rabio hrvatski jezik kao nastavni, u Maloj se gimnaziji od samoga početka njezina djelovanja kao nastavni jezik rabio njemački. Naime, početkom 18. stoljeća gradsku su općinu Tvrđava (Tvrđa, Innere Stadt, Festung) u kojoj je Gimnazija smještena naseljavali većinom doseljenici iz njemačkih i austrijskih pokrajina, pa je njemački bio jezik svakodnevne komunikacije u Tvrđi, ali i službeni jezik gradske uprave. O tomu svjedoči zapis na njemačkome jeziku u gradskom protokolu o osnivanju Male gimnazije ili Latinske škole:

Es ist von Seiner Hochgräfl. Excellenz Herrn Generalen von Odyer als Commandierenden Generalen zu Essegg an Sye Bürgerschaft ergangen, dass lateinischen kleinen Schulen aufzurichten erlaubt seye, undt zwar in der Residenz deren RR. PP. Soc. Jesu, aber kein Haus oder Platz dafür zuerkaufen undt Schulen zu bauen ausser alleinig in deren vorgemeltener P. Jesuittern Residenz zugelassen seye. (Matić, 1928: 344)

Kako su prvi polaznici pučkih škola u Osijeku (prva je bila osnovana 1711. a druga 1720.) bila djeca njemačkoga podrijetla, a prvi učitelji Nijemci, nastavni jezik u prvim godinama njihova djelovanja bio njemački, dok se hrvatski učio kao zaseban predmet i zapravo imao status drugoga jezika. Mala je gimnazija kao prva srednjoškolska ustanova u gradu osnovana u jesen 1729. godine. Već je 1737. godine privremeno prestala s radom zbog epidemije kuge, da bi bila ponovno otvorena 1766. godine. Imala je četiri razreda: *parvou, principiu, grammaticu* i *syntaxis*. Prvi su učitelji bili isusovci njemačkoga podrijetla Franjo

Steinbeis i Ivan Hochburg te profesori-svjetovnjaci Mihelić i Hutler. Isusovački ljetopis kazuje da je 1735. godine Gimnazija imala 51 učenika, koji su te iste godine, prema tradiciji isusovačkih škola, priredili kazališnu predstavu na latinskome jeziku pod nazivom *Landelinus*. Drama je izvedena u skladu s propisima isusovačke obrazovne osnove *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu (Rim, 1599)*, prema kojima je zadatak gimnazija bio promicati učenje jezika recitiranjem i razvijati govorničko umijeće učenika.

Iako izravnih podataka o njemačkome kao nastavnom jeziku u Maloj gimnaziji nema, moguće ih je posredno iščitati iz povijesne dokumentacije škole, iz koje proizlazi da je nastavni jezik u počecima djelovanja Gimnazije uz latinski u prvom i drugom razredu bio i njemački. O tome neizravno svjedoči podatak iz jednoga školskog dokumenta, oprema kojemu je fond za nagrađivanje učenika najboljih u njemačkome jeziku 1778. godine na prijedlog Profesorskoga zbora Gimnazije preusmjeren za pomoć siromašnim i bolesnim učenicima, s obrazloženjem da se u Gimnaziji na njemačkome jeziku „jam pridem literae tradebantur “ (Matić, 1937: 9), dakle da se u Gimnaziji otprije podučavalo na njemačkome jeziku. Tome treba pridodati i činjenicu da su osječki gimnazijalci već u prvoj školskoj godini nakon ponovnog otvaranja Gimnazije izveli kazališnu predstavu na njemačkome jeziku, i to u vrijeme kad je na školsku pozornicu zagrebačke i požeške gimnazije prodirao, uz latinski, hrvatski jezik “ (Matić, 1937: 9). Predstava je održana 6. veljače 1766, a isusovački profesori uporabu njemačkoga jezika opravdavaju nastojanjem „da bi se narodnost ilirska u tom jeziku izobrazila, što je želja carice i gospodarice naše “ (Sršan, 1993: 239). Iz zapisa proizlazi da je autohtono stanovništvo grada Osijeka bilo „natio Illyrica“, ali i da je Mala gimnazija i njezina školska pozornica svojim kazališnim predstavama promovirala njemački jezik. Tako je „prodirao u Osijek Stadtsprache austrijske proveniencije i zadobivao javne pohvale i simpatije plemstva i prevagu nad hrvatskim jezikom, kojim se govorilo u kućama i na ulicama ilirskih domorodaca “ (Marijanović, 1994: 63). Školske 1778/79. godine uz caričino odobrenje Gimnaziju preuzimaju franjevci, a u molbi Kraljevskom vijeću navodi se kao prednost

franjevačkih profesora činjenica da je „mnogima govor domaći njemački i hrvatski“².

5. JEZIČNA POLITIKA U GIMNAZIJI PREMA OBRAZOVNOJ OSNOVI IZ 1777. GODINE

U kolovozu 1777. potvrdila je kraljica Marija Terezija osnovu za novi školski sustav pod nazivom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Ovom je reformom povećan broj razreda niže gimnazije (gramatika) s dva na tri razreda, dok je viša gimnazija (humanistička) i dalje imala dva razreda. Prva tri razreda, *principia, grammatica i syntaxis*, imala su zadatak pružiti „općenitu naobrazbu, koja je svakome čovjeku nužna u životu“, dok su se humanističkim razredima (*poesis i rhetorica*) „predavala ona znanja, koja odgovaraju višem stupnju naobrazbe“ (Cuvaj, 1910: 468). Za ovaj su rad osobito zanimljive odredbe *Ratia* vezane za podučavanje jezika u srednjim školama Ugarske i Hrvatske. Središnje mjesto pripadalo je latinskome jeziku, koji je bio i sredstvo i cilj nastave. Nakon poglavlja o latinskome jeziku u *Ratiju* slijedi poglavlje *De singulari linguae Germanicae utilitate*, koje preporuča učenje njemačkoga jezika po dva sata u nižoj i višoj gimnaziji. Uz to, preporuča se uporaba njemačkoga kao 1. ili 2. (nastavnoga) jezika, ovisno o materinskome jeziku učenika: „Neka se redom učenici uzimaju te po jedan paragraf prevedu na materinski jezik, a poslije toga, ako to nije domaći jezik, neka se odmah prevede na njemački“.³ Kao razlog za podučavanje njemačkoga jezika kao zasebnoga predmeta navodi *Ratio* njegovo kulturno značenje te korisnost za buduće mlade intelektualce, koji će i kasnije, budu li htjeli proširivati svoja znanja, morati koristiti knjige pisane pretežito na njemačkome jeziku. Vjerojatno u namjeri ublažavanja institucionaliziranja germanizacije dodano je i poglavlje *De vernaculis linguis*, koje ističe želju carske uprave da učenici već u gramatičkim razredima nauče što više živih jezika, posebice u višejezičnim područjima. U tom se smislu *Ratio educationis* iz 1777. može smatrati prvim službenim dokumentom kojim se promiče višejezičnost u našim krajevima.

² Ustia, Antun: Izvadak iz originalnog rukopisa "Historia Gymnasii Regii Essekiensis", prijevod S. Sršana, str.19, Državni arhiv u Osijeku. Fond Velike Gimnazije.

³ *Ratio educationis* iz 1777, str. 251 (preveo dr. Stjepan Sršan).

Nakon dolaska na vlast, Josip II nastoji od svih zemalja Habsburške Monarhije stvoriti jedinstvenu centralistički ustrojenu državu. Tako 1784. donosi uredbu o obveznom uvođenju njemačkoga kao nastavnoga jezika u svim višim i srednjim ugarskim i hrvatskim školama i naređuje da svi profesori za tri godine imaju naučiti njemački jezik. Iako je po tradiciji njemački jezik u osječkoj Gimnaziji, zajedno s hrvatskim, bio nastavni u prvome i drugome razredu gramatike, sada su franjevački profesori, većinom hrvatskoga podrijetla, morali rabiti njemački jezik na predavanju svih predmeta i u svim razredima, što je naišlo na njihov veliki otpor, pa je „po svršenom tečaju većina učitelja odput tražila ” (Streer, 1871: 24). Godine 1789. broj učenika Gimnazije naglo se smanjuje (upisano ih je ukupno 46, dok je, primjerice, 1770. godine Gimnaziju pohađalo 112 učenika), a na mjesto domaćih profesora „dolaze tuđinci Nijemci ” (Firingner, 1966: 9). Nakon smrti cara Josipa II. 1790. godine, njemački se ukida kao nastavni jezik i taj se položaj vraća latinskome jeziku. U hrvatskim krajevima počinje borba protiv mađarizacije, a hrvatski počinje krčiti svoj put k službenome jeziku.

6. PROMJENE U JEZIČNOJ POLITICI NAKON DONOŠENJA NOVE OBRAZOVNE OSNOVE IZ 1806. GODINE

Godine 1779. ingerencije Vrhovne vlasti za Ugarsku i Hrvatsku, pa tako i cjelokupno hrvatsko školstvo, predane su u ruke Ugarskoga namjesničkog vijeća. Time počinje nametanje učenja mađarskoga jezika kao dominirajućega u ugarsko-hrvatskim krajevima, tako da taj jezik potiskuje njemački, kojemu se sada priznaje samo osobita korist u svakodnevnom životu. Za hrvatske krajeve propisuje se obveza zapošljavanja posebnog profesora za mađarski jezik, što posredno upućuje na obvezu uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske gimnazije (Matić, 1937: 61). 1797. godine u Gimnaziju se uvodi mađarski kao fakultativan predmet, o čemu svjedoči zapis iz prvoga godišnjaka škole o zapošljavanju Johanna Vide kao „Linguae et Literaturae Hungaricae Professor”. Broj učenika koji je upisao ovaj izborni predmet postupno se povećavao, pa školske godine 1802/03. iznosi oko 40%. 1806. godine donosi se novi *Ratio educationis* kojim će preferirati mađarski jezik. Zanimljivo je da se upravo te godine predmet *Lingua Hungarica* gubi iz programa osječke Gimnazije. U skladu s dopuštenjem Više školske direkcije i posebnim osječkim prilikama, najvjerojatnije se ipak i dalje kao

nastavni jezik u nižim gramatičkim razredima Gimnazije upotrebljavao njemački, jer se prvi pisani podaci o njemačkome jeziku kao zasebnom predmetu javljaju u *Matriculi* iz 1810/11. godine⁴, gdje se uz predmete prvog razreda (*Historia Biblica, Doctrina religionis*) navodi i *Ex Lib. Germanica*. U drugome semestru predmet je preimenovan u *Ex Infitus Linguae Germanicae* (Osnove njemačkoga jezika). Iste se školske godine ponovno uvodi mađarski kao drugi živi jezik, ali kao neobvezan predmet, koji u prvom semestru uči 20, a u drugom 18 učenika. U *Matriculi* za 1812/13. godinu njemački se jezik navodi kao obvezan predmet pod nazivom *De Studio Linguae Vernaculae*, a sadrži nastavne sadržaje: *Orthoepia, Orthographia et Etymologia*. U drugom semestru predmet je definiran kao *Grammatica Vernacularis* i bavi se sintaksom. Mađarski se jezik i dalje učio kao neobligatan predmet. Ipak, od školske godine 1821/22. mađarski jezik uče svi učenici osječke Gimnazije. Nazvan *Ex Hungarica*, mađarski ima status izbornog predmeta koji se podučava dvjema skupinama učenika ovisno o predznanju (vjerojatno su prvu skupinu činili učenici čiji je to materinski jezik, a drugu oni kojima je to bio drugi ili treći jezik). Gimnazijski spisi otkrivaju da je profesor mađarskoga jezika od 1825. godine bio franjevac Andrija Rastović, koji je već sljedeće školske godine zahtijevao posebno plaćanje nastave toga jezika. Kada je Viša školska direkcija odbila udovoljiti njegovu zahtjevu, on je prestao predavati mađarski jezik, zbog čega je Gimnazija dobila opomenu (*reflexio gravis*). Godine 1829/30. isti se ukor ponovio, a tek 29. 03. 1831. za učitelja mađarskoga jezika postavljen je Peregrin Heiler. U navedenome se razdoblju u Gimnaziji očito nije podučavao mađarski. Dvije godine kasnije otpušteni su profesori Heutmanek i Filipović zbog nepoznavanja mađarskoga jezika te su se „odsele samo ovakvi učitelji mogli imenovati, koji su magyarskomu jeziku vješti bili” (Streer, 1870: 26).

Ipak, u osječkoj su sredini, poglavito u nastavi s mlađim đacima koji još nisu vladali latinskim jezikom, unatoč pritiscima iz Beča i Pešte bili u uporabi hrvatski jezik kao materinski te njemački kao „domaći” jezik. To proizlazi iz dopisa Višoj školskoj direkciji iz 1831, u kojemu Gimnazija obavještava Direkciju da je poslala na odobrenje svoje školske propise, koji su bili „udešeni prema osječkim prilikama” i „sastavljeni u

⁴ Prema Matiću ovaj se podatak o njemačkome jeziku kao *lingua vernacula* u dokumentaciji Gimnazije javlja tek šk. God. 1814/5. (usp. Matić: Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848, str. 61).

tri jezika" (njemačkome, latinskome i hrvatskome) (Streer, 1870: 26). Da su njemački i hrvatski, uz latinski kao službeni jezik, bili u svakodnevnoj uporabi u osječkoj Gimnaziji, dakle kao nastavni jezici, svjedoče i podaci iz *Matricule* za školsku godinu 1830/31, u kojoj se uz imena šestorice gimnazijskih profesora pod naslovom „Exhortatores” nalaze i imena nagovornika⁵ za latinski, hrvatski i njemački jezik. Njihov je zadatak bio odgojne prirode i sastojao se u poticanju učenika na čudoredno ponašanje i usvajanje moralnih standarda kršćanskoga svjetonazora, a najvjerojatnije su predavali skupinama učenika sastavljenim prema materinskome jeziku. Također se eksplicite navodi da se na nastavi onih predmeta kod kojih se đacima nije moglo predavati na latinskome jeziku rabio njemački kao nastavni jezik, što je bilo u skladu sa odredbom *Ratija* iz 1806. da u višejezičnim sredinama direktor može razrede podijeliti u grupe prema materinskome jeziku, ili ih se može podučavati na dva jezika u kombiniranom razredu.

Godine 1833. Gimnaziji stiže priopćenje Više školske direkcije o obvezi provedenja zaključka Hrvatskoga sabora kojim se uvodi obvezatno učenje mađarskoga jezika u hrvatskim školama. Te se godine prvi put tradicionalni govori na kraju školske godine održavaju na latinskome i mađarskome jeziku. Zbog nametanja mađarskoga jezika koji se u tom razdoblju smatra domaćim jezikom, njemački gubi svoj položaj preferiranoga živoga jezika. Ipak, on u osječkoj Gimnaziji zadržava ulogu nastavnoga jezika u nastavi nekih predmeta, a u prvom razredu gramatike i dalje se uči kao zaseban predmet (Firinger, 1966: 9).

7. JEZIČNA POLITIKA NAKON DONOŠENJA USTROJNOG NACRTA ZA GIMNAZIJE I REALKE 1849. GODINE

Donošenje nove nastavne osnove iz 1849. godine - *Ustrojnog nacrtu za gimnazije i realke u Austriji (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich)* – vremenski se poklapa s kulminacijom nacionalnog zanosa, ali i međunacionalnih sukoba i previranja u hrvatskim krajevima. Ratna previranja u Slavoniji počinju 4. svibnja 1848. odlukom Županijske skupštine u Osijeku da se umjesto latinskoga jezika kao službeni jezik uvede hrvatski. Tome se usprotivio dio

⁵ Ovaj prijevod riječi “exhortatores” posredno je izveden na temelju Divkovićeve tumačenja temeljnih riječi *horto, hortare* i *hortator* u “Latinsko-hrvatskom riječniku” iz 1900. kao i konzultacije s osječkim povjesničarom dr. sc. Stjepanom Sršanom, koji je završio studij teologije i latinskoga jezika.

njemačkoga građanstva, tako da je samo nekoliko dana nakon povijesne Županijske sjednice izaslanstvo osječkih Nijemaca otišlo „pokloniti se ugarskom ministarstvu “ (Sršan, 1993: 401). Već 31. svibnja na novoj županijskoj sjednici protivnici preporoda poništavaju odluke prethodne sjednice, ne priznajući ni bana Jelačića, niti zastupnike koji su na njoj izabrani. Nakon ovoga uslijedila je bitka između Hrvata i Mađara za Osijek. Mađarski zapovjednik Bačan zauzima grad 27. listopada 1848, i ta opsada traje do veljače 1849. godine, kada je mađarska vojska kapitulirala i napustila Osijek. Ovaj period obilježava i kraj apsolutističke vladavine i povratak ustavnosti u Austrijskom Carstvu (1860), zatim prijelaz Carevine u dualističku Austro-Ugarsku Monarhiju (1867). Za hrvatske je krajeve značajna i Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868, kojom su definirane autonomne ovlasti Hrvatske i Slavonije u okviru ugarskoga dijela države. Nakon Nagodbe hrvatski Odjel za bogoštovlje i nastavu stječe autonomiju, a o njegovu djelovanju sada odlučuje Hrvatski sabor, dok je uprava povjerena Zemaljskoj vladi na čelu s banom. Službeni je jezik nakon 1848. hrvatski, iako u jednom kratkom razdoblju od 1854. do 1859. godine taj položaj opet preuzima njemački jezik, o čemu će kasnije biti govora.

Za vrijeme mađarske opsade osječka je Gimnazija privremeno prestala s radom, jer je mađarska vojska zaposjela gimnazijsku zgradu smjestivši u nju svoju vojnu bolnicu. Kad je ponovno otvorena, u drugim je hrvatskim gradovima već bio u primjeni Ustrojni nacrt (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*)⁶, koji će vrijediti sve do 1929. godine. Njime se gimnazije proširuju na osam razreda, pa tako i osječka Gimnazija postaje Velika kraljevska gimnazija⁷. Nastavni plan za gimnazije propisuje kao obligatne predmete: vjeronauk, latinski jezik, grčki jezik, materinski jezik, zemljopis i povijest, matematiku, prirodopis, fiziku i uvod u filozofiju, a kao neobligatne crtanje, pjevanje, gimnastiku te „andere lebende Sprachen (Reichssprachen, Französisch, Englisch, usw.)“ (Entwurf, 1849: 8). *Ustrojnim nacrtom* njemački jezik dobiva na značenju kao zaseban predmet, bilo kao materinski jezik u većini austrijskih krajeva, bilo kao drugi živi jezik, kao što je to bio slučaj u našim krajevima. Ovim Nacrt zapravo predstavlja prvi službeni

⁶ Dalje u tekstu: Nacrt.

⁷ Osječka je Gimnazija tek 1854. dobila status svjetovne državne gimnazije i naziv “Kaiserlich-königliches Staats-Gymnasium”, t.j. “Velika gimnazija”, nakon što su postupno uvedena dva dodatna razreda: 7.i 8.

dokument kojim se mijenja status njemačkoga jezika u hrvatskim krajevima. Stavljanjem njemačkoga u kategoriju „drugog živog jezika“ koji je jednako rangiran kao francuski ili engleski, taj jezik zapravo postupno prelazi u status stranoga jezika. *Ustrojnim nacrtom* trajno se mijenja i status latinskoga jezika u institucionaliziranom školstvu: pripisuje mu se tek odgojna i obrazovna funkcija, a zadaća mu je poslužiti i kao sredstvo stjecanja radne discipline i opće kulture te kao osnova za studij nekih znanosti kao što su prirodoznanstveni studij, medicina ili pravo.

Prema *Nacrtu*, kategorija nastavnoga jezika vrlo je široka i obuhvaća svaki zemaljski jezik, a dopušta i dva nastavna jezika, ako je to u skladu sa sastavom stanovništva. Ovakav liberalan pristup jezičnom pitanju posljedica je nacionalnih pokreta u Ugarskoj, a opravdan je činjenicom da ta pitanja zadiru u „...die zartesten und mächtigsten Gefühle der Menschen“, te će se nastojati „...jeden, auch den best gemeinten Zwang zu vermeiden.“ (Entwurf, 1849: 6). U skladu s tim, uz poučavanje jezika koji je u svakodnevnoj uporabi u određenoj zemlji Carstva, preporuča se i učenje njemačkoga zbog njegovih praktičnih vrijednosti (komunikacija unutar Carstva, literatura pisana na njemačkome jeziku, obrazovna vrijednost njemačkoga jezika i kulture, te mogućnost nastavka školovanja na visokim učilištima). Za učenje njemačkoga ili drugog jezika Carstva kao drugoga jezika tražio se pristanak roditelja, nakon čega bi on postajao obligatnim predmetom. Time prvi put u službenoj jezičnoj politici naših krajeva njemački jezik stječe status izbornoga predmeta, tj. stranoga jezika. Ipak, u osječkoj je gradskoj sredini njemački jezik još dugo imao status drugoga jezika.

Zbog specifičnih socijalnih i političkih prilika u višejezičnoj osječkoj sredini čini se da je njemački u Gimnaziji dugo zadržao status drugog živog jezika i nije se smatrao stranim jezikom, na što ukazuju matične knjige i dnevni iz toga razdoblja, iz kojih se može iščitati kako su svi učenici uz hrvatski učili i njemački. *Nacrt* je određivao da ga u prvom razredu mogu učiti samo učenici s određenim predznanjem, dok su ga početnici učili od drugog razreda. Obrazovni cilj učenja njemačkoga kao drugoga jezika blizak je onome predviđenom za materinski jezik, no ipak se u nižoj gimnaziji ograničava na sposobnost govora i razumijevanja, a u višoj se definira kao sposobnost gramatički ispravnog pismenog i usmenog izražavanja i „određeno poznavanje literature “

(Entwurf, str. 29). Propisani fond sati za materinski i za drugi živi jezik zajedno iznosi najmanje dva, a najviše šest sati tjedno, čime je višejezičnim sredinama ostavljena mogućnost različite zastupljenosti prvog i drugog jezika. Drugi živi jezik može se po želji učenika uključiti i u ispite na maturi. Ocjena iz jezika upisuje se u maturalnu svjedodžbu, ali ne utječe na zaključnu ocjenu o zrelosti maturanta. Pismeni dio mature sadrži i sastav iz drugoga jezika, ali *Nacrt* predlaže da se za taj dio rada zada lakša tema u odnosu na onu iz materinskoga jezika. Iako *Nacrt* sadrži detaljne prijedloge nastavnih planova za sve predmete, zanimljivo je da za njemački kao drugi živi jezik (strani jezik) nema takvoga prijedloga, nego se samo u okviru poglavlja *Lehrplan für die deutsche Sprache als Muttersprache* navode neke posebnosti u pristupu nastavnim sadržajima njemačkoga kao drugoga jezika u odnosu na nastavu njemačkoga kao materinskoga jezika.

Der grammatische Unterricht in der Muttersprache verfolgt einen wesentlich anderen Zweck als der in einer fremden Sprache; denn während man im letzteren Falle an Leitfaden der Grammatik die Sprache erlernen will, soll hier vielmehr an der bereits bekannten Sprache das Sprachbewußtsein gebildet werden. (Entwurf, str. 122)

Navedeni citat pokazuje da su nastavnici njemačkoga kao stranoga, tj. drugoga jezika, bili prepušteni vlastitoj inventivnosti i sposobnosti organiziranja nastave prema Heyseovom udžbeniku „Leitfaden zum gründlichen Unterrichte in der deutschen Sprache“, oslanjajući se na nastavni plan za njemački kao materinski jezik. U *Nacrtu* se ističe i važnost deduktivnoga pristupa podučavanju gramatike u nastavi stranoga jezika, za razliku od induktivnoga pristupa imanentnoga gramatici materinskoga jezika:

Auch der Unterricht in der Formenlehre der Muttersprache ist ein wesentlich anderer, als in einer fremden Sprache; denn die Schüler haben nicht erst an Paradigmen die Biegungsformen kennen zu lernen, sondern die ihnen bekannten unter bestimmte Rubriken und Gesetze zu bringen (Entwurf, 124).

Nedvojbena je važnost *Nacrta* kao obrazovne osnove u novim socijalno-političkim uvjetima; ne samo zbog detaljnih uputa i nastavnih planova za sve predmete, pa i slavenske jezike kao materinske, nego i zbog

činjenice da se kategorija „živoga stranoga jezika“ prvi put uvodi u državne školske propise i službenu školsku dokumentaciju i time živi jezici prvi put službeno doživljavaju svoju afirmaciju. Tolerantnost *Nacrta* prema podučavanju živih jezika pokušava ukidanjem ustava sputati tzv. „Silvestarski patent“ od 31. 12. 1851, koji između ostaloga traži uvođenje njemačkoga jezika kao nastavnoga u višoj gimnaziji i na visokim učilištima, dok se materinski jezik kao nastavni može upotrebljavati u pučkim školama i nižim razredima gimnazije.⁸ O promjeni statusa njemačkoga jezika nakon Silvestarskoga patenta zorno govori dopis koji je osječka Gimnazija primila 10. veljače 1852. od Zemaljske školske oblasti:

S pogledom na pravo dobro mladeži treba da se gimnaziam kao zadaća opredeli, da u osmogodišnjem tečaju učenikom pružaju priliku, uz materinski jezik upoznat se takodjer s nemačkim jezikom na toliko, da se uzmagnu, kad stupe u više nauke ili u drugo koje zvanje - istom okretnostju i veštinom ustmeno i pismeno bez pogrešakah u jednom i drugom jeziku izraziti. Nemački jezik ima se stoga u svih razredah kao propisani predmet najmanje dva sata na nedelju uz neprestano čitanje i praktično vežbanje učiti, izim ako bi učenikom prvog razreda jezik otaj jošte nepoznat bio, u kojem slučaju imalo bi se podučavanje oto u drugom započeti.⁹

Ovaj se propis na tlu Hrvatske realizira u razdoblju između 1854. i 1860. godine. Za osječku je sredinu znakovito da se ondje već 1852. godine njemački po novome programu predaje tri sata tjedno u svim razredima osim u petom i šestom, u kojima su i dalje propisana dva sata tjedno. 1854. godine, koja se smatra i početnom godinom Bachova apsolutizma, njemački se uvodi kao nastavni jezik u Gimnaziji i to u trećem razredu. Znakovito je da se u tom povijesnom razdoblju znatno povećao broj učenika koji su se izjasnili kao Nijemci, iako su od osnutka Gimnazije većinu činili učenici hrvatskoga podrijetla.¹⁰

Godina 1860. predstavlja prekretnicu u jezičnom smislu i početak prijelaznoga razdoblja, jer će sljedećih godina hrvatski jezik doživjeti svoju punu afirmaciju kao nastavni jezik pod nazivom „slavenski jezik“.

⁸ Podatak zahvaljujem neobjavljenoj doktorskoj disertaciji M. Häusler : “Učenje njemačkog jezika u Hrvatskoj - s povijesnog aspekta”, Zagreb, 1995, str. 42.

⁹ Dokumentacija Državnoga arhiva u Osijeku, fond Velike gimnazije, kutija br.1, godina 1852, spis br.39.

¹⁰ Školske godine 1856/57. 119 učenika se izjasnilo kao Nijemci, 132 kao Hrvati (Illyrier), 9 kao Mađari, dok dvije godine kasnije već ima 130 Nijemaca, 119 Hrvata i 9 Mađara.

Predavat će se tri sata tjedno, dok se nastava njemačkoga smanjuje na dva sata tjedno u svim razredima gimnazije. Političke pretpostavke ovim promjenama stvorene su porazom austrijske vojske kod Solferina, nakon čega je započela tzv. federalistička faza austrijske politike, koju karakterizira decentralizacija i veća tolerancija prema probuđenoj nacionalnoj svijesti ne-germanskih naroda. Formalni početak tih promjena u školstvu predstavlja kraljeva odluka od 20. srpnja 1859, prema kojoj se smije ukinuti njemački kao nastavni jezik u višim razredima gimnazije, ako se može zajamčiti da će apsolventi raspolagati dostatnim poznavanjem toga jezika. No i ovaj put osječka tradicija podučavanja njemačkim jezikom u Gimnaziji utječe na sporo prihvaćanje ovakvih promjena, pa se u tablici koju uprava Gimnazije šalje u Zagreb kao izvješće o svome djelovanju tijekom školske godine 1859/60. u rubrici „Jezik predavanja u gimnasiju“ kao nastavni jezik navodi: „Am Obergymnasium Deutsch, am Untergymnasium Illyrisch und Deutsch“. Već iduće školske godine u rubrici za nastavni jezik stoji: „Hrvatski, osim povjestnice, njemačkoga jezika i pripravnoga mudroslovja“¹¹, a razlog tomu je nepostojanje udžbenika na hrvatskome jeziku iz povijesti i filozofije. Također, primjedbe o učenju i ponašanju učenika više nisu na njemačkome, nego na hrvatskome jeziku. Naredbom od 4. svibnja 1861. „slavenski jezik“ postaje nastavni, a podučava se kao zaseban predmet (materinski jezik) tri sata tjedno, dok se nastava njemačkoga kao drugog jezika (stranog jezika) propisuje na dva sata tjedno. Ista odredba određuje da „učitelji narodnomu jeziku nevješti imaju se krenuti, a inozemski Slaveni se izpitu iz slavensko-narodnoga jezika podvrći “ („Izvjestje“ iz 1861/62, str. 28). Slijedom ove naredbe iste su godine otpušteni Nijemci Alois (Vjekoslav) Kanz, Johann Dominkusch i Joseph Schaller, a njemački su predavali Valentin Čičigoj, Davorin Seneković, Andrija Kodrić i Jaroslav Tille, koji je još kao izborni predmet predavao češki „2 ure na tjedan bez nagrade “ (Izvjestje, str. 26). Otpušteni profesori imali su velikih poteškoća u nalaženju novoga radnoga mjesta jer nisu znali hrvatski, a mogli su nastaviti svoju nastavnu djelatnost samo ako su položili ispit iz hrvatskoga jezika pred posebnim povjerenstvom u Zagrebu. Ovim je potezom učinjena nepravda ne samo uglednim gimnazijskim profesorima, koji su bili pravi eruditi s vrlo

¹¹ Državni arhiv u Osijeku, fond Velike gimnazije, spis 221/1861.

širokim područjem znanja¹², nego je narušena i kvaliteta nastave njemačkoga jezika koju više nisu održavali izvorni govornici. Slijedom toga i nastavni programi za njemački jezik i evidencija nastavnih jedinica pisali su se na hrvatskome jeziku. Zanimljivo je da se školske godine 1861/62. kao nastavni jezik navodi „Hrvatskosrbski“¹³, dok je nastavni jezik u izvješću za 1862/63. godinu nazvan „Hervatski“. Svih se tih godina njemački uči kao drugi živi jezik, odnosno strani jezik, po dva sata tjedno u svim razredima. Od drugih se živih jezika kao neobligatni predmeti predaju francuski, talijanski i češki.

Vjerojatno su slabljenje nacionalnog zanosa početkom 20. stoljeća, ali i afirmacija živih jezika, pridonijeli promicanju višejezičnosti kao kulturnog bogatstva i boljem statusu njemačkoga jezika, koji se do 1918. predavao po četiri sata tjedno u prvom i drugom razredu, a u ostalima tri sata tjedno. Koristio se i kao nastavni jezik u svim razredima više gimnazije za predmete kao što su povijest, matematika, prirodne znanosti i filozofija. Razlog tomu bio je nedostatak udžbenika na hrvatskome jeziku za te predmete i činjenica da su neki profesori bolje vladali njemačkim nego hrvatskim. I vjeronauk „izraelitske vjeroispovijesti“ predavao se „u jeziku njemačkom“ u svim razredima Gimnazije.¹⁴ Da je njemački jezik u gradu Osijeku i u osječkoj Gimnaziji dugo imao status drugoga jezika potvrđuje pravo učenika da na vlastiti zahtjev ili zahtjev roditelja budu iz svih predmeta ispitivani na njemačkome jeziku. Tako je 4. svibnja 1906. na molbu Karla Grohmanna njegov sin Amando, učenik prvoga razreda, ispitate iz svih predmeta polagao na njemačkome jeziku, a iz hrvatskoga je morao znati samo osnove.

Nakon 1918. Hrvatska pristupa novoj zajednici slavenskih naroda, a Velika gimnazija postaje „Državna gimnazija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“. Njemački ima sve značajke stranoga jezika i uči se u prvom i drugom razredu četiri sata tjedno, a u ostalim razredima tri sata tjedno. Klasični jezici i dalje dominiraju brojem nastavnih sati među ostalim predmetima. Latinski se jezik u prvom razredu uči šest sati tjedno, a u ostalim razredima jedan sat manje, dok se grčki jezik uči od trećega

¹² Izvješće za školsku godinu 1858/59. pokazuje kako profesori njemačkog jezika A. Kanz, J. Dominkusch, J. Schaller, E. Streer i L. Ritter uz njemački predaju još najmanje dva druga predmeta.

¹³ Državni arhiv Osijek, Fond Velike gimnazije, kutije 7 i 8, spisi 221/1861. i 127/1862, bez paginacije.

¹⁴ Državni arhiv u Osijeku, Fond Velike gimnazije, dopis ravnatelja Grškovića br. 167 od 13. rujna 1880.

razreda, i to u prvoj godini učenja pet sati, a u ostalima četiri sata tjedno. Klasično ustrojstvo gimnazija očito više nije odgovaralo interesima nove vlasti i nove odgojno-obrazovne politike, pa se među inima i osječka Gimnazija dekretom iz Beograda početkom listopada 1925. reducira na četvorogodišnju. Već dvije godine kasnije bila je potpuno ukinuta. Nestankom ove ustanove s obrazovne scene Osijeka te promjenama koje su u socijalnoj strukturi grada nastajale između dva svjetska rata, a osobito nakon masovnog iseljavanja njemačkoga stanovništva poslije Drugoga svjetskog rata, njemački se jezik u osječkim srednjim školama podučavao isključivo kao strani jezik, paralelno s ruskim, francuskim i engleskim.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zbog intenzivnoga naseljavanja Osijeka i okolice početkom 18. stoljeća, multietničnost i multijezičnost postali su jedno od temeljnih socioloških odrednica ove sredine. Na izbor i uporabu nastavnog jezika i podučavanje različitih jezika kao zasebnih predmeta utjecali su turbulentni povijesni događaji na tom području. Jezična politika prikazana je kroz djelovanje osječke klasične gimnazije – najprije kao Male latinske škole, a zatim sve do 1918. kao Velike kraljevske gimnazije. Zanimljivo je da je njemački jezik u toj ustanovi uvijek imao zapaženo mjesto – bilo kao nastavni, bilo kao drugi ili strani jezik. I u vrijeme kada to službena jezična politika nije propisivala zadržavao je svoju poziciju nastavnog jezika, što zbog nastavnog kadra njemačkoga podrijetla, što zbog nedostatka udžbenika na hrvatskome jeziku. Uz izuzetak 30-tih godina, kada se nameće mađarski, i razdoblja nacionalnog preporoda u Hrvatskoj, kada je taj status nakratko pripao hrvatskome jeziku, njemački je sve do 1860. godine bio nastavni jezik u nižim razredima Gimnazije zajedno s hrvatskim, dok se u višima rabio isključivo njemački. Od 1860., kada se kao službeni jezik uvodi hrvatski, njemački se više ne rabi kao nastavni jezik, nego se u nastavnim programima prvi put javlja kao strani jezik. Ipak, u osječkoj sredini on još dugo ima status prvoga i/ili drugoga jezika, ovisno o nacionalnom podrijetlu njegovih govornika, jer je bio sredstvo komunikacije u svakodnevnom životu grada. Rabili su ga svi njegovi stanovnici, bili oni Nijemci ili pripadnici drugih etniteta na gradskim ulicama, tržnici, prodavaonicama i

zanatskim radionicama, u javnim ustanovama i prvim industrijskim postrojenjima čiji su vlasnici bili Nijemci. Iz takve je komunikacije nastao jedinstveni lokalni idiom – Esseker Deutsch. Dokumentacija Gimnazije svjedoči da su se ispiti na zahtjev učenika još 1906. mogli polagati na njemačkome jeziku, što znači da je u izuzetnim slučajevima on imao i status prvoga jezika. Ustrojnim nacrtom za gimnazije i realke 1849. godine službena državna politika prema jezicima postaje liberalnija i dopušta učenje njemačkoga kao stranog jezika. Novi duh industrijske revolucije, slabljenje nacionalnog zanosa i prometno povezivanje unutar Europe početkom 20. stoljeća pridonijeli su afirmaciji živih jezika. U multilingvalnoj se osječkoj sredini to odrazilo na poseban način: u Gimnaziji su se uz latinski i grčki, kao strani jezici podučavali još talijanski, češki i francuski, dok je njemački veoma dugo zadržao status drugoga, a ne stranoga jezika. Istražena arhivska građa potvrđuje kako je njemački jezik takav status zadržao sve do ukidanja Gimnazije 1927. godine.

LITERATURA

- Bösendorfer, Josip (1935): *Isusovci osnivači župa i škola u Osijeku*. U: Prilozi za književnost i jezik, 15/1935.
- Bösendorfer, Josip (1939): *Koje su javne škole u Osijeku osnovali isusovci*. U: Narodna starina, 12/1939.
- Cuvaj, Antun (1910): *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 1. Zagreb.
- Diarium missionis Essekiensis Societatis Jesu*. U: Sršan, Stjepan, ur. (1993): *Osječki ljetopisi 1686-1945*. Osijek. Državni arhiv u Osijeku.
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*. Wien, 1849.
- Firinger, Kamilo (1966): *Humanistička gimnazija u Osijeku*. U: Glas Slavonije, 1966/6500.
- Firinger, Kamilo (1956): *Osječka gimnazija (1729 - 1929)*. U: Život i škola, 5/1956.
- Godišnja izvješća Kraljevske velike gimnazije u Osijeku od školske godine 1851/52. do 1918/19, Muzej Slavonije u Osijeku, muzejska građa osječke Velike gimnazije.
- Glavni katalozi 1. do 8. razreda Kraljevske velike gimnazije u Osijeku 1908 - 1925, arhivska građa Državnog arhiva u Osijeku, Fond Velike gimnazije.
- Kordić, Ljubica (2002a): *Govorno izražavanje u nastavi njemačkog jezika u osječkoj Velikoj gimnaziji*. U: Strani jezici, 1-2/2002, 35-44. Zagreb.
- Kordić, Ljubica (2002b): *Politika i učenje stranih jezika – primjer osječke Velike gimnazije (1729-1927)*. U: Zbornik radova HDPL «Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi 21. stoljeća», 261-267. Zagreb – Rijeka.

- Kordić, Ljubica (2002c): *Deutschunterricht im mehrsprachigen Milieu der Stadt Osijek*. U: Konferenzbericht «Europa – Mitteleuropa – Mittelmeerraum: Mehrsprachigkeit als Voraussetzung kultureller Vielfalt und Integration in Europa», Zbornik KDV-Info/2002, 57-66. Zagreb.
- Kordić, Ljubica (2003a): *Njemački jezik u osječkoj Klasičnoj gimnaziji od 1729. godine do danas*. U: VDG Jahrbuch/ Godišnjak njemačke narodnosne zajednice 2003, 365-572. Osijek.
- Kordić, Ljubica (2003b): *Metodika nastave njemačkoga jezika: jedan primjer iz povijesti*. U: Zbornik radova HDPL «Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici», 397-412. Zagreb – Rijeka.
- Kordić, Ljubica (2003c): *Njemački od nastavnog do stranog jezika u osječkoj Velikoj gimnaziji*. U: Književna revija Ogranka Matice hrvatske Osijek 3/2003, 139-148. Osijek.
- Matić, Tomo (1928): *Ratio educationis 1777*, Nastavni vjesnik, 36, 343 - 351.
- Matić, Tomo (1937): *Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848*, Rad JAZU, 257, 1-82.
- Marijanović, Stanislav (1994): *Kazalište i kazališni život*. U: Mažuran, Ive (ur.), *Srednjovjekovni i turski Osijek*. str. 63. Osijek, Zavod za znanstveni rad HAZU i Poglavarstvo grada Osijeka.
- Mažuran, Ive (1965): *Najstariji Zapisnik općine Osijek-Tvrđa 1705-1746*. U: Građa za historiju Osijek i Slavonije I/1965, str. 168. Osijek, Historijski arhiv u Osijeku.
- Mažuran, Ive (1994): *Srednjovjekovni i turski Osijek*. Osijek, Zavod za znanstveni rad HAZU i Poglavarstvo grada Osijeka.
- Mažuran, Ive i sur. (1996): *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU, Gradsko poglavarstvo Osijek; Zagreb: Školska knjiga d.d.
- Mažuran, Ive, Vrbošić, Josip (1999): *Osijek an den Ufern der Jahrhunderte*, Osijek.
- Plein, Lujo (1925): *Die essekerische Sprechart, Gesammelte Gespräche aus Osijeker Gassen der Peripherie, II. Band*. Osijek, Grafika i Matica Hrvatska.
- Petrović, Velimir (2001): *Essekerisch, das Osijeker Deutsch*. Wien, Edition Praesens.
- Petrović, Velimir (2003): *Međujezični kontakti na primjeru esekerskog narječja*. U:
- Peternai, Kristina ; Kramarić, Zlatko (ur), *Osijek kao književno i kulturno srednjoeuropsko središte*, 123–136. Osijek: Ogranak Matice hrvatske Osijek.
- Petrović, Velimir (2005): *Dva igrokaza Luje Pleina na esekerskom dijalektu*. U: Tatarin, Milovan (ur), *Zavičajnik: zbornik Stanislava Marijanovića povodom sedamdesetogodišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenoga rada*, 367-383. Osijek: Filozofski fakultet.
- Petrović, Velimir (2008): *Esekerski rječnik –Essekerisches Wörterbuch*. Zagreb: FF Press.
- Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas 1777*. Wien.
- Sršan, Stjepan (1993): *Osječki ljetopisi 1686-1945*. Osijek, Povijesni arhiv u Osijeku.
- Streer, Eduard (1871): *Poviestnica Gimnazije osiečke*. U: Izvješće o Kraljevskoj Velikoj Gimnaziji u Osieku koncem šk.g. 1870/71. Osijek. Državni arhiv u Osijeku.

Škiljan, Dubravko (1988): *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.

Ustia, Antun (1777): *Historia Gymnasii Regii Essekiensis*. Osijek. Državni arhiv Osijek.

Žepić, Stanko (2001): *Das Vokabular des Essekerischen*. U: Petrović, Velimir (ur), *Essekerisch. Das Osijeker Deutsch*, 79-98. Wien: Edition Praesens.

Sprachenpolitik in der multilingualen Stadt Osijek – historischer Ansatz

Durch laufende Integrierungs- und Globalisierungsprozesse werden ins Fokus linguistischer Erörterungen immer mehr die Sprachen im Kontakt und die Beziehungen verschiedener Sprachen und Identitäten gestellt. In diesem Sinne scheint es äußerst interessant, die Entwicklungsstufen der Sprachenpolitik zu untersuchen, und zwar in der multilingualen und multiethnischen Sozialgemeinschaft der Stadt Osijek – einer Stadt, deren grundlegende sozio-kulturelle Merkmale und integrative Elemente der Identität seiner Bewohner gerade Multikulturalität und Multilingualität darstellen. Neben einheimischen Kroaten wurde Osijek jahrhundertlang von vielen Ethnitäten bewohnt: Ungarn, Tschechen, Serben, Franzosen, Italiänern und Deutschen. Die Letzteren haben tiefgreifende Spuren nicht nur auf Osijeker Wirtschaft, sondern insbesondere auf seine Kultur und Ausbildung gelassen und auf das alltägliche Leben seiner Bürger eine Stempel der mitteleuropäischen Denk- und Lebensweise gedrückt. Aus diesen Gründen ist das Interesse dieses Beitrags auf das Verhältnis und Zusammenleben mehrerer Sprachen und mehrerer Kulturen in der Sozialgemeinschaft der Stadt Osijek vom 17. Jahrhundert bis heute gerichtet, mit besonderer Rücksicht auf die Sprachenpolitik in ihren Ausbildungsstätten. Im Beitrag werden vom diachronischen Standpunkt aus die Veränderungen in der Sprachenpolitik in diesem mehrsprachigen Milieu auf dem Beispiel der Rolle und der Lage der deutschen Sprache im Osijeker Grossen Kaiserlichen Gymnasium erforscht – in einem Ausbildungsanstalt mit dem längsten und größten Ansehen und Tradition in Osijek und Umgebung.

Schlüsselwörter: Sprachen im Kontakt, Multilingualität, Multikulturalität, Sprachenpolitik, deutsche Sprache, das humanistische Gymnasium in Osijek.

Language Policy in the Multilingual Town of Osijek – A Historical Approach

European integrations and the globalisation trends worldwide make languages in contact and relations between different languages and identities of their speakers a central topic of recent linguistic research. In that sense it seems interesting to research different stages of development of the language policy in multilingual and multiethnic community of the town of Osijek, in which multilingualism represented one of its distinctive socio-cultural features for centuries. Apart from domicile Croats, Osijek was for centuries inhabited by many nationalities: Hungarians, Czechs, Serbs, French, Italians and Germans. The latter have greatly influenced not only the economic development of Osijek, but also its cultural life and educational system, and brought the features of the Middle-European way of living and thinking into everyday life of its citizens. That is the reason why special attention in this research is paid to the position and status of German in relationship to other languages. It focuses on the changes in the language policy of the multilingual community of Osijek from a diachronic point of view. Those changes are presented and analyzed on the example of the Grammar School of Osijek as an institution providing classical education and having the longest tradition and the greatest recognition in Osijek and the whole region.

Key words: multilingualism, multiculturalism, language policy, German, Grammar School of Osijek